

УДК 811. 161. 2

«ШКОЛА М. МАКСИМОВИЧА» ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОТНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ

Олександр ХОМЕНКО

кандидат історичних наук,
науковий співробітник відділу української філології НДІУ

Анотація. У статті проаналізовано вплив науки про художню словесність як провідної у першій третині XIX ст. напрямої українознавства на специфіку формування уявлень про спільнотну ідентичність українців. Підкреслено, що концепції, які постали у її системі координат, дали можливість інтелектуалам теоретично обґрунтувати беззаперечну окремішність українства.

Ключові слова: художня словесність, спільнотна ідентичність, українознавство, інтелектуальна історія України.

«ШКОЛА М. МАКСИМОВИЧА» КАК ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ УКРАИНЦЕВ

Александр ХОМЕНКО

кандидат исторических наук,
научный сотрудник отдела украинской филологии НИИУ

Аннотация. В статье анализируется влияние науки о художественной словесности как определяющего в первой трети XIX ст. направления украиноведения на специфику формирования представлений об общественной идентичности украинцев. Подчеркивается, что концепции, которые возникли в ее системе координат, позволили интеллектуалам теоретически обосновать бесспорную самобытность украинства.

Ключевые слова: художественная словесность, общественная идентичность, украиноведение, интеллектуальная история Украины.

“M. MAKSYMOVYCH SCHOOL” AS AN INTELLECTUAL REALM FOR SHAPING COMMUNAL IDENTITY OF UKRAINIANS

Oleksandr KHOMENKO

Candidate of Historical Sciences,
research fellow of the Ukrainian Philology Department of RIUS

Annotation. The article analyzes the influence of language arts studies in the first third of the 19th century as the primary area of Ukrainian studies, as well as the specifics of shaping visions regarding the communal identity of Ukrainians. It highlights that the concepts that arouse in the system of axes allowed intellectuals to theoretically substantiate the unconditional singularity of Ukrainianhood.

Key words: language arts, communal identity, Ukrainian studies, intellectual history of Ukraine.

Розгорнутий у хронологічних координатах першої чверті XIX ст. процес формування спільнотної ідентичності українців, точками біфуркації в оперативному полі якого окреслилися, з одного боку, «Енеїда» та «История Руссов», а з іншого – Французька революція та героїчна наполеонівська епопея, щонайвиразніше вияскравив доконечну необхідність витворення такої «інтелектуальної пропозиції», у реєстрах якої українство постало б як тривка соціокультурна цілісність з визначеним духово-культурним спадком – цілісність, культурні репрезентації якої урештєвлюють і концептуалізують перспективу повноцінного утвердження народу як легітимної культурно-історичної спільноти у середовищі європейських націй. Ні історіографія «військових канцеляристів», ні обмежене у той час формами бурлескно-травестійної «котляревщини» письменство на такий виклик дати адекватну відповідь були, вочевидь, не спроможні – натомість можна переконливо стверджувати, що подією переломного характеру як в осмисленні словесності, так і в процесах формування уявлень про спільнотну ідентичність та соборність українців стала поява 1827 р. «Малороссийских песен» М. Максимовича: світоглядна імперативність ствердженого цією книгою погляду на харизматику і модальності українського буття визначала спрямування дослідницької уваги не на окремих стан (традиційні для еліт Гетьманщини уявлення про козацтво як «політичний народ»), конфесійну групу (в концепції «військових канцеляристів» лише православні могли належати до «козако-руського» народу) або певний історичний регіон України, а на часопросторову універсальність

соборного буття етносу. Наслідком таких кардинальних світоглядних змін розгортається рух української інтелігенції, яка вперше в модерній добі зосереджує свою увагу довкола спільної загальнонаціональної справи – збирання та вивчення українських пісень. Вихід у світ 1834 р. укладеного М. Максимовичем збірника «Украинские народные песни» з його розлогими коментарями історико-філологічного характеру посилив і закріпив ці тенденції: вивчення пам'яток уснопоетичної словесності усвідомлюється відтепер як визначальне завдання українознавчого пошуку, студіям дослідників, які зорієнтовані на парадигмальні реєстри «школи Максимовича», стає притаманною широка контекстуальність розмислу, орієнтація на «народність» (репрезентовану насамперед селянством як носієм культурної спадщини етносу), синтез наукових методів дослідження з наснаженою романтичним пафосом націєтворчою декларативністю та візійністю.

Однією з найважливіших прикмет того, що вихід у світ Максимовичевих збірок народних пісень спричинив до суттєвих змін в інтелектуальному просторі 20 – 30-х рр. XIX ст., стало утвердження в тогочасному суспільному дискурсі якісно нової концептосфери «образу України». Певна річ, не йдеться про те, що семантичне поле цього образу відразу структурувалося як несумісне з ідеологемами імперського офіціозу, однак конструктивно-визначальною в епоху, точкою відліку якої стали «Малороссийские песни», окреслилася сенсотворча напрямна вияскравлення «уявленого» простору української етнічної спільноти незалежно від адміністративних та конфесійних кордонів, а

відповідно до ареалу поширення живої мови і народної пісні. Характеристично, що безсумнівний патріот свого краю Я. Маркович 1798 р. у своїх «Записках о Малороссии, ея жителей и произведений» – у суті речі, то була перша комплексна українознавча енциклопедія – локалізує його лише теренами Лівобережжя та Київщиною: «Страна, называемая ныне Малороссиею, составляла одну область: но в начале первого надесяты века она разделена была на княжества, Киевское, Черниговское и Сиверское» [28, с. 29]. Натомість Ю. Венелін, що він, незважаючи на своє походження із Закарпаття, перебував цілком поза процесами світоглядного ствердження української окремішності, 1834 р. у студії «Об источнике народной поэзии вообще, и о южнорусской в особенности» (ця праця не стала натоді інтелектуальною подією, і це важливо, бо її автора не звинуватиш в утвердженні якоїсь авангардно-революційної ідеологічної екстремі, він просто констатує загальноновизнані в культурно-науковому дискурсі його часу факти) говорить вже про зовсім інші просторові обшири історичного буття українського етносу: «К Южно-Русскому (неправильно называемому Мало-Российскому) наречию в России, Царстве Польском, Галиции и Северной Венгрии принадлежат до 20, 000, 000 жителей... Столь цельно-огромного племени нет ни в одной стране Европы. От единообразия в наречии происходит великая выгода, ибо песенка, сочиненная в Люблине или в Замостье, родная и в Харькове; что поют около Перемишля в Галиции, поймут и в Глухове; что сочинено под Каменцем-Подольским, то может принадлежать и Воронежцам, и Черноморцам. Таким образом Украинские Народные

Песни г. Максимовича принадлежат не одним Украинцам, а всей Южной Руси» [4, с. 48].

На плутанину в понятійному слововжитку термінів «Южная Русь – Малая Русь – Украина» не варто звертати уваги: вона характерна не тільки для тогочасних прихильників загальноімперської інтеграції, до кола яких Ю. Венелін, безсумнівно, належав, а й для багатьох послідовників «школи Максимовича». Важливо інше – постановка в контексті формування тогочасної спільнотної ідентичності українців «образу» їхнього терену як цілісної культурно-етнографічної тотальності. Нова парадигмальність українознавчої системи координат, у реєстрах якої Перемишль (Австрійська імперія) віднаходив спільний етнонаціональний вимір із Чорномор'ям, Глуховом (колишня Гетьманщина) і Харковом (Слобожанщина), могла утвердитися тільки наслідком концептуалізації, сформованої на основі ідей і концепції видавця «Украинских народных песен» першої в українознавстві наукової школи. Ця школа, на відміну від уявлень про структуровану наукову спільноту, сформованих класичною працею Т. Куна «Структура наукових революцій» [25], не мала ні тривкого інституційного оформлення, ні наукового часопису як трибуни для публічного викладу своїх позицій. Приналежні до її «оперативного поля» науковці та літератори поєднувалися як спільністю етико-світоглядних настанов та методологічних підходів, так і постаттю визнаного інтелектуального лідера – М. Максимовича: «Порадуйся случаем, воспользуйся случаем – вот перед тобой Максимович: довольно одного слова, одного имени» [19, с. 12], – прикметні у

цьому контексті слова, що їх напередодні виходу першого випуску «Запорожской Старины» написав О. Шпигоцький у листі до І. Срезневського.

Чи можна у цьому контексті робити висновок, що «школа М. Максимовича» готувала ґрунт для самостійницьких українських стратегій другої половини 40-х років ХІХ ст.? Якщо вести мову про генеративний напрям її розвитку, то таке твердження має всі підстави для існування, однаке перебільшувати його дію також не варто – треба враховувати як загальний контекст «миколаївської» епохи 20 – 30-х років ХІХ ст., у якому суб'єктивно всі українські діячі мусили бути і були лояльними Петербургу (хоча вони цю лояльність оприявнювали по-різному), так і ту обставину, що частина фольклористів справді сприймала козацький край як цікаву мистецькими кшталтами етнографічного різноманіття, однаке приречену в аспекті історичної перспективи «російську Італію» [34, с. 54]. Характеристичним зразком тут (і зразком далеко не поодиноким) був І. Кулжинський, один із ранніх дослідників нашої етнографії. Він, подібно до багатьох тоді, збирає українські пісні, 1825 р. друкує в харківському «Украинском журнале» перший, у суті речі, більш-менш повний огляд нашої тогочасної словесності – сповнений патетики та екзальтованих загальників, хоча й не позбавлений певних змістово-значущих моментів («Имейте охоту прислушаться к малороссийским песням – какая величественная простота в выражении и в самих чувствах! Какое близкое и живое изображение природы! Кажется, сочинители сих песен пели оные не устами своими, а сердцем» [23, с.49]; «с довольно достоверностию можно заключить,

что язык малороссийский есть древнее особенное наречие языка славянского» [23, с. 48]). 1827 р. він видає позначену солодкаво-сентиментальним тоном етнографічну монографію «Малороссийская деревня» – один із перших у цьому аспекті артефактів українського народознавства (і як такий він має наукову цінність). Та варто було українському рухові лише наблизитися до осмислення проблематики власної самозначущості, як тон цього, за Ю. Барабашем, «волонтера малоросійства» [2] різко змінюється: українські культурники відтепер для І. Кулжинського – то «пропагандисты хохломанскихъ идей и хохлацкой литературной и политической самостоятельности», які, безсумнівно, «находятся въ рукахъ у опытных польских революционеров презренными орудиями» [24, с. 36].

Та все ж не такі, як І. Кулжинський, визначали напрям розвитку українського руху у 20 – 30-ті роки ХІХ ст. Об'єктивна логіка інтелектуального поступу соціуму, який розпочав перехід до модерного етапу свого розвитку, спричинила до того, що початковий інтерес до народної пісенності обумовлював спочатку постання нової естетичної парадигми, згодом – нового історіософського етосу вітчизняної гуманітаристики, який, у свою чергу, неминуче концептуалізував з'яву стратегій національного відродження (це було характерно для цілого регіону Східної та Центральної Європи: «Якщо в Західній Європі пісні не мали значних, – поза літературними, – ідеологічних і суспільно-політичних наслідків, то на слов'янських землях, де вони віддавна були виразниками національно-визвольних змагань народу, пісні набули

значення ідеї-сили» [22, с. 228], – констатує знаний польський дослідник відродженських тенденцій українського руху першої половини ХІХ ст. С. Козак). В Україні містом, де «ідея-сила» українознавства, опертого на духово-мисленеву підставовість пісенного мелосу, вперше почала гуртування інтелектуалів у окремішню спільноту з чіткою самототожністю, став Харків. Єдиний початком позаминулого віку університетський центр у підросійській Україні, місто з виразним українським характером («Харьков в то время... был большим украинским селом, с громадным большинством еще не успевшего обрусеть украинского населения: интеллигенция носила сильный украинский отпечаток» [38, с. 70], – писав про Слобожанську столицю 30-х років ХІХ ст. М. Сумцов), місто, у якому з'явилися «Украинский вестник» та «Украинский журнал», побачив світ первісток української художньої прози, постала «Харківська школа романтиків» – воно в історико-культурному аспекті якнайкраще надавалося для того, аби сприйняти ідей гердеризму, творчо адаптувати їх відповідно до місцевих умов та обставин і теоретично узагальнити нову світоглядну парадигмальність у модальностях справді всеукраїнських, а не регіонально-малоросійських. Зовсім не другорядним було і те, що Харків належав до історичного простору Малоросії-Гетьманщини, з огляду на що його національне самоусвідомлення легше й неконфліктніше концептуалізувалося саме в українському вимірі.

За О. Прицаком, «німецька романтика породила харківську романтику, яка народну пісню визнавала за найвищу поезію» [33, с. ХІ]:

І. Срезневський – фольклорист, поет, культуролог, літературознавець, який від «пламенного українства» [31, с. 93] своєї юності перейшов, на жаль, пізніше до обстоювання та апологетики інструментально-унітарної імперської «славістики» (починаючи з другої половини 40-х років ХІХ ст. «Украина его не тешила и не чаровала, как прежде; он, кажется, уже томился ее провинциализмом» [1, с. 22]), – був тут центральною постаттю. Цікавий своєю авторською виразністю поет романтичного спрямування, ініціатор виходу першого зі славнозвісних згодом харківських українських альманахів – «Украинского альманаха» (1831), перший видавець «Наталки Полтавки» та «Москаля-чарівника» (у двох книгах «Украинского Сборника», відповідно за 1838 та 1841 роки: дозвіл на це видання І. Срезневському автор архітворів українського письменства дав особисто [35]), серйозний учений та ентузіастичний збирач уснопоетичної словесності – він у культурному ландшафті його епохи постає насамперед як постать, яка об'єднує довкола себе науково-літературну спільноту та накреслює перспективні напрями розвитку українського інтелектуалізму. Якщо М. Максимович, поза тим, що він – беззаперечний фундатор тієї школи в українознавстві, до якої і сам І. Срезневський належав, був і в науці, і на полі громадсько-культурному більше одинаком (він листувався, підтримував контакти з багатьма діячами, проте «гурток Максимовича», на відміну від «гуртка Срезневського», так і не утворився), то видавець українських альманахів Харкова та укладач «Запорожской Старини» – дієвий ініціатор щораз нових українських «проектів», у суті речі – центральна постать тієї, за І. Франком,

«харківської України», яка, відігравши визначальну роль в визвольному русі першої третини XIX ст., передала на початку 40-х років свою естафету Києву та його кирило-мефодіївцям. Спільнота літераторів та вчених, об'єднаних довкола І. Срезневського – варто під цим оглядом назвати насамперед імена І. Розковшенка, О. Шпигоцького, братів Євещьких – відіграла у світоглядному поступі українства роль, за Р. Кирчівим, подібну до ролі гейдельберзького гуртка романтиків у Німеччині [19, с. 11]. Що особливо прикметно – не «виламуєтесь» ще зі структурної парадигмальності загальноімперської лояльності, ці люди надзвичайно гостро і виразно (безсумнівно, виразніше, ніж це урельнювалося, наприклад, у писаннях М. Максимовича) усвідомлювали свою засадничу і концептуальну окремішність від світу Московщини. Важливим свідченням тут – лист О. Шпигоцького до І. Срезневського (від 14 вересня 1831 р.) з нагоди виходу «Украинского альманаха»: «На постылой Московщине мне добрая доля судила увидеть Украинца (т.е. Украинский Альманах)... Какие новые виды он открыл мне! Какие надежды он, чаровник, вселил в грудь мою! Как сладко мечтаю о славе нашей Украины, родной матери моей! О друг, ревнуй о пробуждении Малороссийского гения и верь мне: твои труды будут оценены» [36, с. 30]. Не менш симптоматична і найповажніша [20, с. 399] після з'яви Максимовичевого «Предисловия» до «Малороссийских песен» спроба розгляду і концептуалізації нашого фольклору – розвідка І. Срезневського «Взгляд на памятники украинской народной словесности. Письмо профессору И. М. Снегиреву» (1834), у якій

харківський вчений, звертаючись до одного з чільних діячів московського академічного та адміністративного інституту (історик, етнограф, мистецтвознавець – і цензор на державній службі – І. Снегірьов усну словесність України тлумачив як регіональний варіант власне російського фольклору), твердо обстоював окремішність не тільки мови, а назагал і цілої української духово-художньої традиції: «В настоящее время, кажется, уже не для кого и не для чего доказывать, что язык украинский... есть язык, а не наречие – русского или польского, как доказывали некоторые; и многие уверены, что этот язык есть один из богатейших языков славянских; что он едва ли уступит, например, богемскому в обилии слов и выражений, польскому в живописности, сербскому в приятности, что это язык, который, будучи еще не обработан, может уже сравниться с языками образованными, по гибкости и богатству синтаксическому – язык поэтический, музыкальный, живописный» [37, с. 67]. Видані гуртком І. Срезневського шість випусків «Запорожской Старины» (попри те, що він як ініціатор та ентузіастичніший учасник доклався до цієї справи якнайбільше, то був вислід праці цілого гурту українських інтелігентів – і сам упорядник видання на сторінках його не раз дякує колегам «за богатый вклад в мою Украинскую скрину» [13, с. 110]: вочевидь, Максимовичів заклик збирати скарби народної словесності не лишився без відгуку) належать до водночас і найцікавіших, і найпарадоксальніших феноменів українського інтелектуального поступу. Уже поява 1833 р. першого зі збірників «Запорожской Старины» [11, с. 132] стала подією, яка в суспільній

опінії сприймалася якщо не рівно Великою з виходом «Малороссийских песен», то наближеною до неї з огляду на суспільну резонансність (цікаво, що як М. Максимович, так і І. Срезневський у своїх книгах беруть за епіграф рядки з «Енеїди» І. Котляревського – «Так вічної пам'яті бувало у нас в Гетьманщині колись»). Подальші книжки збірника тільки посилили вагу і значення цього видання для самоусвідомлення української інтелігенції. Найвиразніші свідчення тому – у тогочасному епістолярії: «Где выкопали вы столько сокровищ? Все думы, и особенно повести бандуристов ослепительно хороши» [5], – із листа М. Гоголя до І. Срезневського від 6 березня 1834 р.; «Лежу оце п'яті сутки та читаю «Старину», добра книжка, спасибі вам і Срезневському. Я думаю дещо з неї зробити, коли здоров буду, там є дечого такого, що аж губи облизуеш» [40], – значить Т. Шевченко 22 травня 1842 р. у листі до харківського студента П. Корольова. І йдеться не про одні лише суб'єктивні свідчення нехай і визначних особистостей, а й про суспільні практики вже суто об'єктивного характеру: надзвичайно симптоматичним бачиться те, що випуски «Запорожской Старины» стали метатекстом прецедентного характеру – своерідною «матрицею» композиційних та інтелектуально-сюжетних архетипів, на яку почали орієнтуватися тогочасні українські культурні діячі. Серед інших за добрий приклад цьому можуть правити писання П. Куліша, який свою поему-епопею 1843 р. «Україна» (це – одне із базових явищ нашої визвольної традиції, важливе для формування кирило-мефодіївського світогляду) укладав з виразною орієнтацією на хронологічну концептуалізацію

та образно-стильову «тональність» [14] «Запорожской Старины». При цьому П. Куліш komponував також і фундаментальні та новаторські свого часу «Записки о Южной Руси» відповідно до її логіки укладання (тобто сполучаючи, як це вперше почав робити І. Срезневський, історичні думи та пісні з фрагментами документальних джерел та власними роздумами над українською історико-культурологічною проблематикою) [7, с. 104]. Злам у ставленні до цієї пам'ятки стався у другій половині ХІХ ст., коли спочатку М. Костомаров, а далі В. Антонович та М. Драгоманов з'ясували, що далеко не всі подані І. Срезневським як народні тексти мають автентичний характер; відтоді в нашій гуманітаристиці запанувала думка, що вплив «Запорожской Старины», та увага і повага, з якою ставилися до неї і сам М. Максимович, і люди його покоління, зумовлені лише некритичною довірою до фальсифікацій козацьких дум, що вийшли з-під пера упорядника цього ушлявленого свого часу видання.

Не вдаючись у докладний розгляд цих суперечок (їхня фактологія вже з достатньою повнотою розкрита в історії нашої фольклористики [18]), наголосимо на кількох важливих моментах. По-перше, І. Срезневський справді був фольклористом-професіоналом [32], який системно збирав усну українську пісенність (після нього лишилося, наприклад, «Собрание памятников украинской народной словесности. Книга первая. Часть 1-я. Песни» – рукописний збірник, до якого І. Срезневський власноруч переписав 142 народні пісні [19, с. 15], зафіксовані і ним, і його колегами; збереглися і його листи до матері [15], в яких він докладно оповідає про

записування дум та пісень від старих дідів у Варварівці на Катеринославщині [16] – там укладалися перші випуски «Запорожской Старини»), а по-друге, т. зв. «фальшування дум» стало «відповіддю» на певний суспільний запит. Р. Кирчів у цьому контексті наголошує: «Уявлення про перманентне руйнування епічної традиції фольклору, випадання з неї багатьох структурних ланок, змістовно й ідейно співвідносних із певними етапами, подіями, постатями історичного буття народу, було поширеним в романтичній візії історизму усної народної словесності. І саме передусім така настанова штовхала до тих значною мірою літературних маніпуляцій із фольклором, які згодом названо було фальсифікаціями, підробками під фольклор» [18, с. 22].

У який же спосіб репрезентативне «розгортання» цілісної пісенної традиції – без лакун у діяхронічній стадіальності оприявлення усно-словесної епіки – розкриває світоглядний імператив І. Срезневського? Відповідь на це питання він дає в одному з листів 1834 р. до М. Гоголя, де зазначає: найпершою спонукою до видання «Запорожской Старини» було прагнення «представити важність малорусской народної словесності в смисле историческом и этнографическом» [38, с. 77]. Йдеться, отже, про те, що студіювання пам'яток словесності (точніше – пов'язаних із «геройною авантюрою» козаччини епічно-мілітарних її пластів, на яких І. Срезневський переважно і застановляється) здатне у перспективі концептуалізувати зовсім нову систему координат осягнення української історії та етнографії. Однак чи не про це ж говорив у передмовах та коментарях до своїх збірок

пісень М. Максимович? Про це, але варто зауважити: там, де М. Максимович збувався натяком, І. Срезневський проголошував бойове гасло – навіть сама назва («Запорожская Старина»: до І. Срезневського ніхто з українознавців не проголошував концептосферу Запорожжя домінантою і «горизонтом» своїх досліджень) була під певним оглядом і гаслом, і викликом. Тут варто нагадати, що, на відміну від народної пісенності, яка з усіх історичних подій XVIII ст. найдраматичніше згадувала не про ліквідацію Гетьманщини чи скасування автономії полків Слобожанщини, а саме про нищення Москвою Січі («Про цю руїну співають пісні майже по всій Україні» [9, с. 20], – підкреслює М. Драгоманов), автономістичний дискурс козацької старшини «Славне Запорожжя» аж ніяк не підносив. Причини – очевидні: на відміну від ієрархічно впорядкованої Малоросії, Запорожжя зі своєю невіддільною гетьманській адміністрації, реальною виборністю посад та абсолютною неможливістю для старшини передати у спадок статуси і чини видавалося «козацьким канцеляристам» втіленням суцільного хаосу. Промовиста під цим оглядом фраза з «Истории Руссов»: «Но, впрочем, он был и Запорожец, сие есть род шута или урода» [17, с. 174]. І навіть з початком нового етапу українського руху, знакованого виходом у 1827 р. «Малороссийских песен» М. Максимовича, Січ (двічі поруйнована московитами – про це всі, хто натоді брався за перо, теж чудово пам'ятали) далеко не відразу увійшла в «історіографічний канон» національного відродження: М. Максимович, друкуючи у збірниках народні пісні про неї, неодмінно супроводжував їх коментарями про «провини»

запорожців перед урядом та імперією. Висловлюючись у категоріях сучасної семіотики, можна твердити про «витіснення» впродовж першої чверті ХІХ ст. цієї проблематики з публічного простору – і про тріумфальне «повернення» її (не в «самостійницькому», зрозуміло, як у Т. Шевченка, потрактуванні – проте сама актуалізація теми було вже фактом неймовірної соціальної ваги й значення) в утвердженому І. Срезневським новому вимірі знаково-культурного простору.

Вже на перших сторінках передмови до «Запорожской Старины» І. Срезневський проголошує свою засадничу недовіру до писемних джерел з історії Січі. І йдеться не тільки про зарубіжні, а й про власне українські джерела. Звичайно, під оглядом наукової об'єктивності таке твердження видається більш ніж суперечливим – можна, окрім «козацьких літописів», нагадати бодай за О. Рігельмана, який у своєму «Летописном повествовании о Малой России» (1778) побуту та історії Січі присвятив значну увагу. Проте І. Срезневському йдеться за інше: він має підкреслювати «бедность истории Запорожцев в источниках письменных» [11, с. 6], аби легітимізувати і ствердити свою увагу до інших джерел – «и он (дослідник. – О. Х.) находит для своих исследований богатый, неисчерпаемый рудник в преданиях народных» [11, с. 6 – 7]. Ці «исследования» – особливі: в них увага звертається не на доповнення історико-хронологічної матриці писемних джерел фактологією історичної пісенності, а на вияскравлення тих екзистенційних «сюжетів» бутності Запоріжжя, що їх ні «старшинські автономісти», ні офіційна імперська історіографія просто не спроможні були адекватно «прочитати».

Зрештою, І. Срезневський сам наголошує, що пісні і думи – то сумнівні джерела в аспекті того, що він називає «внешней историей народа» [11, с. 9], натомість «решительно драгоценны, ибо единственны в своем роде и по содержанию, и по обширности» [11, с. 10] для «внутренней истории» [11, с. 10].

Про що ж ідеться укладачеві «Запорожской Старины», коли він веде мову про «внутрішню історію»? Відповідь на це питання І. Срезневський розгортає в категоріях не аналітико-раціональних, а романтично-художніх: «И кто может слушать без соучастия эти песни и думы, в которых старина Запорожская отразилась такими верными, живописными очерками, – старина, исполненная жизни хоть и грубой, но величественной, поэтической! В песнях и думах Запорожских вы не найдете ни чопорного сладкогласия, ни изнеженности чувств, ни роскоши выражений. В них все дико, подобно дубравам и степям, воспринявшим их на лоно свое при рождении, – все порывисто, подобно полету урагана степного, под глухие завывания которого они взлелеяны, – все бурно, подобно минувшей жизни Запорожья... То песнь юноши, когда сердце его, почерствленное для умильного чувства любви, суровое, непреклонное, радуется одною радостью победы и добычи, – пытается одним желанием битв... То думы старца: убеленная летами голова его покоится на изголовье могилы, готовой принять его в свои недра; его надежды исчезли будто дым сновидений; но его душе осталась еще одна улада, – то воспоминания минувшего, то звуки бандуры, их возбуждающие; и взоры его, прежде пылавшие буйным пламенем воинственности, теперь померкшие, испепелившиеся,

блистають слезой печали о минувшем; и голос его, уже увядший, тихий, едва внятный, оживается, мужает, повторяя в унылых напевах предания своего времени, своего поколения» [11, с. 10 – 13]. Звернемося до семантичних маркерів цього фрагмента, до тих синтагм та метафоричних реєстрів, що вони – можливо, навіть і латентно, проти волі самого автора, однак від того не менш виразно – вияскравлюють напрямні інтенціональності авторської свідомості. Найперше – бачимо протиставлення «исполненной жизни» епіки Запорожжя та «чопорного сладкогласия» поезії класицистично-сентиментальної, у суті речі – ієрархічно-імперської: якщо «котляревщина» відвойовувала українській духовості право бути нижчим поверхом бурлеску в споруді офіційної словесності, то тут навпаки – народна епіка незрівнянно вивищується над «роскошью выражений», потрактуючись як бутність правдива, неспотворена, «исполненная жизни». Інакше кажучи, українська культурна традиція позиціонується не периферійно-залежною маргіналією, а сенсотворчою домінантою. Але навіть і це – не найважливіший аспект: головне – «минувшая жизнь Запорожжя» постає у вихорах і потоках захоплюючої романтичної неупокореності. Вона – автентична, чуттєва, екстатична, її осмислення розгортає нову систему координат як художньої естетики, так і цілої історіософії. Власне, у світоісторичних координатах доби і для І. Срезневського, і для його читачів «внутрішня історія» – поривчаста, динамічна, схожа на «полет урагана степного» – стала синонімом по-справжньому «Іншої», альтернативної історії, в оперативному полі якої варіанти і можливості, про які навіть

помислити не можна було у форматі документалізованої констатаційності історіописання «козацьких канцеляристів» або Д. Бантиша-Каменського, знову здобуваються на актуальність і перспективність. І нехай ця історія, подібно до голови бандуриста, який її оспівує, нині «покоится на изголовье могилы», – вона «оживает», коли поет або дослідник повторює «предания» того захоплюючоромантичного «времения», за якого народ жив повним життям, не зведеним до бюрократичних параграфів та статусних атрибутів.

Свого часу А. Пипін мав рацію, зауважуючи, що «Запорожская Старина» поширила «особый романтический тон», прикметою якого є картини «бурной жизни старого казачества с его энергической поэзией» [31, с. 111] (він стане притаманним цілій нашій інтелектуальній традиції, включаючи як М. Гоголя, так і «харківських» та «київських» романтиків). У цьому, однак, випадку варто вести мову не стільки про стилістику, як про свідчення присутніх світоглядних трансформацій: якщо М. Максимович в «Малороссийских песнях» та «Украинских народных песнях» лише проголосив можливість виформувати оперту на народнопісенний мелос нову концепцію української історіографії, то І. Срезневський цю концепцію першим почав втілювати на практиці. Не архівні джерела й документи, що були предметом ледь не культового поклоніння для покоління Г. Полетики, Ф. Туманського та А. Чепи («Актовий матеріал в «Запорозькій старовині» проходить фактично непоміченим» [21, с. 9], – ця заувага сучасного дослідника бачиться надто важливою), а «материк» думно-пісенного метатексту підносить він як «горизонт»

нового нашого історіописання, потрактовуючи актово-писемні свідчення в аспекті лише допоміжного компонента свого нарративу («Всю сию книжку прошу покорно считать не более, как примечаниями к № 1 Запорожской Старины, т. е. к Песням и Дума́м, там помещенным» [12, с. 12], – підкреслює І. Срезневський у передмові до другого випуску свого збірника, у якому публікує супроводжувані власними розлогіми коментарями фрагменти з доступних йому писемних праць з української історії). Назагал беручи, як значення та розголос, до якого спричинилося в інтелектуальних колах шестикнижжя І. Срезневського, так і вплив, що його воно справило на духовий поступ українства 20 – 30-х років XIX ст., зумовлені тим, що «Запорожская Старина» сприймалася як квінтесенція саме народної, зарозуміло демократично-«низової» і героїчно-козацької історії України. І. Срезневський урельнив той модус дослідження української словесності, який став відповіддю на, назвемо його так, інтерпретаційний запит загалу: до проголошеного М. Максимовичем «маніфесту народно-романтичного напрямку» [8, с. 28] додалася «дорожня карта» розвитку українознавства як націєвідроджувального розмислу (у парадигмальній перспективі якого знову пробудилися до життя давні смисложитеві архетипи українства – «воля», «громада», «слава»), розмислу, який з часом неминуче трансформувався у націєвідроджувальну дію. Саме в такий спосіб сприймали її ті, хто в Києві творитиме світоглядну концепцію кирило-мефодіївців – етапну для формування спільнотної ідентичності українців. Під її впливом [6, с. VI] писатиме своє заборонене відразу ж після

виходу дисертаційне дослідження – «О причинах и характере унии в Западной России» (1841) – М. Костомаров, на неї як на світоглядний орієнтир взуруватиме (і цитуватиме із випусків «Запорожской Старины» цілі фрагменти) П. Куліш в «Повести об Украинском народе» (1846) – єдиному натоді підцензурному викладі історіографічної концепції «кирило-мефодіївців». Під оглядом академічної критики цим творам також можна закинути надто вільне поводження з фактами, проте без цих імен і цих праць не постала б піднесена «братчиками» ідея суверенності українства.

І ще один аспект бачиться в окресленому контексті по-особливому важливим: в українознавстві першої половини XIX ст. «Запорожская Старина» належала до тих праць, в оперативному полі яких найбільш повно і системно утверджується етнонім «українець» та політонім «Україна» (прикметник «малорусский» І. Срезневський використовує лише спорадично і – з виразною нехиттю). Власне, Запоріжжя тут – це не стільки географічна чи конкретно-історична локація, скільки синонім цілої України, і ця питома народна назва козацького краю підноситься як справдешній клейнод народного буття: «До сего времени появилось очень много мнений и правил относительно правописания для языка Украинского» [11, с. 19]; «Сигизмунд II Август с согласия всех чинов Речи Посполитой дал Украинцам две привилегии» [13, с. 68]; «Может быть Бандурист под именем... матери Наливайка разумеет Украину?» [13, с. 89]; «Лобода был человек великий, человек, которому Украина обязана первою мыслию об отторжении от власти Польской» [13, с. 94] – шерех цитаций

можна продовжувати, проте й наведеного досить, аби переконатися, що оповідь укладача «Запорожской Старини» розгортається як синтагма не малоросійської периферійності, а засадничого україноцентризму.

Україноцентризму ще не-шевченківського кшталту і виміру, бо з об'єктивних та суб'єктивних причин він і не міг таким бути (концепт України в «Запорожской Старине» лише провіщає майбутню духову революцію, натомість Шевченкова Україна стала живим свідченням її). Досить лише нагадати, що І. Срезневський не випадково здобувається на протекцію імперського міністра освіти С. Уварова (вихід першої книжки «Запорожской Старини», що її він хоче особисто вручити [16, с. 236] творцю ідеологеми «официальной народности», на думку харківського вченого, принесе йому «литературную известность» і допоможе «получить хорошее место» [16, с. 227] в Петербурзі чи Москві); підносячи у «Взгляде на памятники украинской народной словесности» самостійність української мови, він водночас проголошує, що наше письменство має надію на розвиток тільки «под щитом и покровом мудрого правительства, под призором монархов, покровителей общественного просвещения» [37, с. 67], а це, своєю чергою, сприятиме тому, що «Россия, сильная душой... станет отчизной всех других народов, всех наук, всех художеств, всех литератур» [37, с. 67]. Боротьба «старого» (гобто світогляду старшинських автономістів, які не мислили майбутнього Малоросії без імперської протекції) з «новим» (українським вибором, що його свідомо плекав спочатку нечисленний гурт інтелігенції) у 30-х роках XIX ст. по-справжньому тільки

й розпочалася, і діяльність І. Срезневського була в цьому контексті чинником, який, безсумнівно, схилив шальки терезів на користь вибору українського. Натомість можемо назвати не одне ім'я – від І. Кулжинського починаючи – з числа тих, у кого «малоросійство» не тільки перемогло, а й трансформувалося в агресивне «імперство» з відвертою до всього українського ненавистю.

Певно, найдраматичніше це протистояння уреальнилося в постаті П. Лукашевича. Упорядник і видавець однієї з найцікавіших пам'яток раннього етапу українського фольклоризму – збірки «Малороссийские и Червонорусские народные думы и песни» (1836) [26], у якій вперше галицькі пісні репрезентувалися (і то не розрізнено-спорадично, а тривко і контекстуально-структуровано) як належні до цілокупного українського пісенного ареалу пам'яток української словесності, у якій так само вперше пролунала палка апологія єдності східних та західних теренів нашого краю («Червонорусцы, не взирая на бесконечное свое иноплеменное подданство, которое переносят с терпением, – сохраняют по сю пору привязанность к своему происхождению и имени... Украина, Малороссия есть для них обетованная земля, куда стремятся все их помыслы и думы» [26, с. 103]), – він володів дивовижною здатністю чути живу українську думу та пісню, витончено інтерпретувати її акустику, доглибно розуміючись на нюансах історичного контексту її постання – і водночас свідомо не помічати живого українського буття. З одного боку, саме в його збірнику серед багатьох інших важливих пам'яток словесності вперше побачили світ два нетлінних шедеври української

епіки – думи «Самійло Кішка» та «Козак Голота» (1832 р. він записав їх у Роменському повіті від бандуриста Свічки [20, с. 379]: серед інших фольклористів П. Лукашевича вирізняє вкрай сумлінне, сказати б, навіть побожне ставлення до народних текстів, що їх він, на відміну від багатьох його сучасників, не змінює, деформуючи та контамінуючи варіанти, а зберігає пам'ятку у її первозданній автентичності); з іншого – попри все своє щире захоплення українською давниною, попри правдивий пієтет перед героями старожитньої Малоросії («Пам'ять Железняка, несмотря на возгласы «иностранных», всегда будет священна для Малороссиан» [26, с. 105]), перед тими, про кого «справедливо Малоросские бандуристы говорят, что слава не умрет и не поляжет» [26, с. 106]), він тримався щирого переконання, що в Україні немає і не може бути ніякого майбутнього. «Проезжайте всю Малороссию вдоль и впоперек, и я ручаюсь вам, что вы не услышите ни одной национальной песни... И так эти песни, которые я издаю, уже мертвы для Малороссиан. Это только малейшие остатки той чудной песенности их дедов, которая была удивлением и самих хулителей Украинского» [26, с. 6 – 7], – ці друковані 1836 р. слова П. Лукашевича з передмови до його збірки були очевидною неправдою. Тогочасне село на Наддніпрянщині, Поділлі, Волині, Поліссі, Слобожанщині зберігало живу фольклорну традицію, і це можна довести, спираючись на пізніші записи естетично довершених українських пісень С. Руданським, Марком Вовчком, О. Потебнею, П. Чубинським. Але П. Лукашевич мусив «побачити» саме це – аби дійти до висновку, в істинності якого він не мав жодних сумнівів:

«...я почитаю себя исполнившим долг свой перед своею родиною, исторгнув из забвения эту Южно-Русскую народную поэзию у старцев, занесшими одну ногу в гроб. Я посвящаю ее моим предкам Гетьманцам, она им принадлежит; быть может хотя один листочек из сего собрания упадет на завалившуюся их могилу или долетит на высокий курган казацкий» [26, с. 7]. На очах П. Лукашевича стрімко зникав, ідучи в небуття, світ автономно-старшинської Малоросії, світ, з яким він зріднився і походженням, і вихованням, і свідомим вибором: крижана кора імперської централізації ховала під своєю незворушною товщею усі адміністративні, юридичні, навіть культурно-побутові формовияви старої Гетьманщини. Порятунку не було – для Малоросії, проте П. Лукашевич змусив себе «побачити», що майбутнього не матиме й Україна. І коли настане епоха знакованого «Кобзарем» національного відродження – він не сприйме його (брутальне ставлення до Т. Шевченка, апологетика кріпаччини, зречення всього українського – то симптоми цього засадничого несприйняття), лишившись біля «завалившейся могилы» звичного йому світу.

Якщо академічна «История древней русской словесности» М. Максимовича [27] стала тією працею, у якій найповніше упродовж першої третини ХІХ ст. теоретизувалася дискурсивна парадигмальність писемних формовиявів українського слова, то плин усної української словесності здобувся на найповажніший в аспекті методологічному розмисел на сторінках першої на теренах Східної Європи системної слов'язознавчої студії – монографії О. Бодяньського «О народной поэзии славянских племен» [3].

Це дослідження, синтезувавши в аналітичному розгляді визначальні рецептивні напрямні теоретичних практик попередників – особливо М. Максимовича та І. Срезневського («И эта широкая, безграничная Казацкая или Рыцарская воля, пес plus ultra развернула себя, горячими, огненными буквами вписала время своего полного разлива в летописи» [3, с. 129], – вплив «Запорожской Старины» у цих, наприклад, рядках О. Бодяньського бачиться безсумнівним), – водночас з огляду на панорамність та широчінь охоплення матеріалу стало відправною точкою і для подальшого руху в напрямі українознавчого осмислення феномену уснопоетичного мелосу: досить лише нагадати про той вплив, який справила ця узагальнювальна розвідка на першу енциклопедію української пісенності – книгу М. Костомарова «Об историческом значении русской народной поэзии» (1843). Важливу роль тут відіграла і сама постать її автора – сумлінного науковця з виразно проукраїнськими симпатіями (тривкими впродовж цілого його життя), який користувався повагою культурного загалу. На відміну від багатьох тогочасних дослідників українського фольклору та письменства О. Бодяньський (варто лише нагадати, що йому належить честь віднайдення Пересопницького Євангелія, першої публікації «Истории Руссов» та Конституції Пилипа Орлика) досить системно «прочитаний» як постать сучасною гуманітаристикою (назвемо у цьому шереху монографії В. Мельниченка [30] та Л. Мельник [29]), тому докладніше на його українознавчій діяльності (особливо, якщо вона виходить за межі 30-х років XIX ст.) у цій студії не спинятимемося. Лише нагадаємо, що ще до виходу своєї фундаментальної

слов'язознавчої праці він був знайий українському загалові і своїми віршованими переробками народних казок (видані 1835 р. під назвою «Наські українські казки» – на формування типу художнього мислення П. Куліша, наприклад, вони справили суттєвий вплив), і опублікованим 1834 р. аналізом повістей Г. Квітки-Основ'яненка в контексті становлення української прози (цю розвідку С. Єфремов називає «першим оглядом нашого письменства» [10, с. 92]), і докладною студією «Рассмотрение различных мнений о древнем языке северных и южных руссов» (1835) з її обстоюванням самостійності і давнини української мови – це не кажучи вже про його зібрання народних пісень [39], що воно було за обсягом справді вражаючим.

«О народной поэзии славянских племен» відповідно до логіки композиційного розгортання аналітичного наративу можна структурувати у перспективі розгортання трьох базових складових. У першій із них концептуалізується загальна теорія дослідження словесності – і пісенності як квінтесенції її світоглядно-естетичної бутності. Словесність як «верное и правдивое зеркало жизни народов» [3, с. 7] неодмінно мусить мати народний характер; вершиною словесності постає поезія, а вихідною точкою розвитку поезії окреслюється пісня. Пісенності О. Бодяньський надає справді метатекстового значення, бо лише вона, зберігаючи мову в справжній чистоті, правдиво пояснює історію і навіть «заменяет ее» [3, с. 14]: «Поэзия – это их (народів. – О. Х.) дневник... хранилище всякого веданія, их Теогония, Космогония, память, тризна по своих отцах и дорогихъ сердцу, живая, говорящая летопись времен... верный очерк быта

и всех его, неуловимых простым глазом, мельчайших, подробностей» [3, с. 24]. У суті речі, тут маємо стислий виклад характерних для українознавства 20 – 30-х років ХІХ ст. методологічних концептів дослідження художньої словесності – без особливих доповнень та новацій, але з акцентуванням на характеристичних стратегемах. Далі О. Бодянський веде мову про специфіку слов'янської пісенності, адже «из нынешних Европейских народов Славяне всех богаче песнями» [3, с. 20]. Відзначається, що кожному зі слов'янських народів притаманна своя естетико-світоглядна домінанта словесності, зумовлена конкретними особливостями і умовами їхнього історичного життя» [3, с. 153 – 154]: у чехів народні пісні – ліричні, у словаків – ідилічні, у сербів – юнацько-героїчні, натомість у поляків народна поезія дуже бідна, бо селянство було пригнічене шляхтою.

Вияскравлюються своїми характеристичними домінантами також і пісенні традиції «Северных Руссов (Великороссиян)» та «Южных Руссов (Малороссиян, Украинцев)» [3, с. 154]. Однак ці домінанти постають несумісними між собою такою мірою, що вести мову про якесь їхнє зведення до спільного знаменника абсолютно не випадає, як не випадає говорити про «вплив» російської пісенності на українську – це зовсім різні світи. Детальному розгляду питання про російсько-український пісенний антагонізм науковець приділяє третю – найбільш ґрунтовну і розлогу – частину своєї книги: можна цілком умотивовано стверджувати, що весь попередній «матеріал» студії «О народной поэзии славянских племен» – то своєрідна легітимізація цього найважливішого в праці дискурсивного компонента.

О. Бодянський починає з того, що вплив природно-історичних умов позначився на особливій тональності російських пісень, яким притаманна «глубокая унылость, величайшее забвение, покорность своей судьбе, какое-то раздолье и плавная протяжность» [3, с. 114]. Такого кшталту психотиповість обумовлює особливий спосіб ставлення великороса до оточуючого світу, і в першу чергу – до соціуму, у якому йому випало жити та реалізувати себе. Хоча, власне, про реалізацію себе як особистості і не йдеться. «Русин Севера» [3, с. 116] усвідомлює (і весь досвід його життя підтверджує цю беззаперечну максиму): ніякого реального впливу на суспільні процеси він не має і мати не може, з огляду на що «он расправу чинить, ряд рядитъ, суд и правду вести предоставляет своим Предержавшим, своим Венчанным главам, к коим искони отличался он своей верностию, преданостию, своей беспредельной любовью» [3, с. 116]. Більше того, сама думка про те, щоб навіть не поставити під сумнів, а просто спробувати з'ясувати причини тих чи інших дій правителя, видається великоросу злочинною: «...он считает неприличным, чуждым себе, не делом проникать в тайные, сокровенные причины и цель предприятий Водивших его на поля битв, будучи уверен, что все это необходимо для счастья его родины, что с его стороны требуется одно орудие, преданность, доверие, послушание и ревностное выполнение велений своих Государей» [3, с. 117]. Саме з цієї причини Великоросія бідна на історичну пісенність (бо росіянин на плин історії зовсім не впливає), і навіть у піснях ліричних, в уснопоетичному зображенні природи момент дієвий, вольовий у російських піснях абсолютно притлумлений:

«Взгляд его, так сказать, скользит по природе, не проникает вглубь; от того описания его больше всего поверхностны, как бы мимоходом набросаны, иногда прикрашены» [3, с. 119].

Натомість усна словесність українців «всеми своими составами, внутренними и внешними, e diametro противоположна Поэзии Руссов Северных» [3, с. 122]. Вона теж нерозривно пов'язана з історичним буттям народу, наслідком чого увесь її плин структурується відповідно до почергової зміни «трех периодов жизни Украинцев» [3, с. 132] – «Бурлацко-Гайдамацкого», «Казацкого» і, нарешті, «Чумацко-Земледельческого» [3, с. 132]. Світоглядно-естетична домінанта модальностей української уснопоетичної словесності – драматизм: «Где деятельная, разнообразная, исполненная трудностей и борьбы жизнь, там и лично-народные поэтические произведения непременно отливаются в форму драматическую» [3, с. 135]. Однак драматизм для О. Бодяньського – то не лише найхарактеристичніша прикмета української поезії, але також і найповніша, художньо найдосконаліша квінтесенція словесності як визначального модусу буття цілого слов'янства: «Песни Украинские стоят выше песен других Славян, сколько Драма выше прочих родов Поэзии, составляя собой как соединение, единство всех их в одной себе, так и последнюю цель, конечное, полное, гармоническое развитие всякой Поэзии» [3, с. 135–136]. І ще одним аспектом драматизм як визначальна метафорична інтенційність мелосу козацької землі важливий для О. Бодяньського: він кладе неперехідну межу між піснями українськими (у естві своєму – «самобытными» [3, с. 137–138],

сповненими «природного изящества и поразительной точности» [3, с. 138]) та російськими, що їх фундатор української славістики, слідом за М. Максимовичем, називає «штучними» [3, с. 138]. «Из всех Славянских племен Северные и Южные Руссы – самые несходственные между собою» [3, с. 122], – цей висновок, до якого доходить автор студії «О народной поэзии славянских племен», виходить далеко за межі фольклористично-слов'язознавчого дослідження. Тут ідеться вже про проблематику націоналістичну, про ранне передвістя уславленої праці М. Костомарова «Две русские народности», що вона в другій пол. XIX ст. правила за канон української національної свідомості. Попри всі неминучі для О. Бодяньського як статусного імперського вченого компроміси з офіційною ідеологією, такі розмисли – переконливий доказ уреальнення в оперативному полі спільнотної ідентичності українців концепту «нелояльної лояльності», бо якщо українці і росіяни такі несхожі між собою у психотиповості, естетиці, поведінці в соціальному просторі, ставленні до влади, то і йти в майбутнє їм належить різними шляхами.

Здійснений аналіз дає підстави констатувати: утвердження «школою Максимовича» вивчення художніх формовиявів слова як провідного напрямку тогочасного українознавства спричинило до витворення нових інтелектуальних стратегій легітимізації «образу України», у координатах яких етнічний простір визначався відповідно до ареалу поширення усної народної словесності. Об'єктивна логіка розгортання українознавчих студій у процесі формування спільнотної ідентичності українців мала своїм наслідком те,

що зацікавлення народною пісенністю обумовило і постання нової естетичної парадигми української культури, і концептуалізацію нових історіософських тенденцій гуманітаристики, які у розвитку своєму безпосередньо впливали на формування стратегій національного відродження. Важливу роль у цих процесах відіграв на початку 30-х років XIX ст. очолюваний у Харкові І. Срезневським гурток ентузіастів збирання та вивчення української словесності. Виданий з ініціативи І. Срезневського збірник «Запорожская Старина», упорядник якого не писемні джерела, а саме козацькі думи підносив як джерело пізнання неспотвореної історії народу, відіграв визначальну роль в легітимізації знищеної царатом Січі як квінтесенції українського героїзму. Разом з тим світогляд старшинського автономізму, який не мислив існування Малоросії поза імперською протекцією, присутньо впливав на формування спільнотної ідентичності українців і впродовж окресленого періоду. Переконливим цьому свідченням стала збірка П. Лукашевича «Малороссийские и Червонорусские народные думы и песни», укладач якої, вперше структуровано репрезентувавши галицькі пісні як належні до цілокупного українського пісенного ареалу, водночас наполягав на тому, що українська словесність позбавлена перспектив історичного розвитку. Теоретико-методологічним підсумком осмислення словесності в українознавстві впродовж першої третини XIX ст. стала монографія О. Бодяньського «О народной поэзии славянских племен». Розглядаючи в цій праці пісню як узагальнений вияв духового життя цілого народу і в аспектах світоглядно-естетичних кардинально

протиставляючи українську та російську пісенні традиції, О. Бодяньський виходить за межі власне фольклористичного дискурсу і творить надзвичайно важливу для процесів національної мобілізації концепцію самобутності українства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Айзеншток І. До етнографічних планів 1840-х рр. / Іеремія Айзеншток // За сто літ. – К.: ДВУ, 1929. – Кн. 4. – С. 12 – 24.
2. Барабаш Ю. Наш «земляк» Іван Кулжинський, волонтер малоросійства / Юрій Барабаш // Сучасність. – К., 1994. – № 5. – С. 113 – 122.
3. [Бодянский И]. О народной поэзии славянских племен. Рассуждение на степень Магистра Философского Факультета первого Отделения, кандидата Московского университета Иосифа Бодянского // [Иосиф Бодянский]. – М.: В типографии Николая Степанова, 1837. – 154 с.
4. Венелин Ю. Об источнике народной поэзии вообще, и о южнорусской в особенности / Юрий Венелин. – М.: В типографии Н. Степанова, 1834. – 60 с.
5. Гоголь Н. Письмо к И. Срезневскому от 6 марта 1834 г. [Электронный ресурс] / Николай Гоголь. – Режим доступа: <http://predanie.ru/gogol-nikolay-vasilevich/book/69209-pisma-1820-1835-gg/#toc3>
6. Грушевський М. З публіцистичних писань Костомарова / Михайло Грушевський // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова. – К.: ДВУ, 1928. – С. III – XXI.
7. Грушевський О. З сорокових років / Олександр Грушевський // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Л.: З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка, 1909. – № LXXXIX – С. 91 – 110.
8. Дорошенко Д. Розвиток науки українознавства у XIX – на початку XX ст. та її досягнення / Дмитро Дорошенко // Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К.: Либідь, 1993. – С. 26 – 39.

9. Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1764 – 1880) / Михайло Драгоманов – К.: Друкарня акц. т-ва «П. Барський», 1918. – 154 с.
10. Єфремов С. Дорогою синтезу. Огляд історіографії українського письменства / Сергій Єфремов // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – Т. 2. – К., 1923. – С. 89 – 110.
11. Запорожская Старина. Песни и Думы о лицах и событиях до Богдана Хмельницкого. – Харьков: В Университетской Типографии, 1833. – Часть I. – Книга I. – 132 с.
12. Запорожская Старина. Сказания Летописцев и Предания о лицах и событиях, бывших в Украине и Запорожье до смерти Стефана Батория. – Харьков: В Университетской Типографии, 1833. – Часть I. – Книга II. – 140 с.
13. Запорожская старина: издание Измаила Срезневского. – Харьков: В Университетской Типографии, 1833–1834. – Часть I. – Книга III. – 167 с
14. Івашків В. Пантелеймон Куліш і його спроба поетичної історії України: епопея «Україна» та «Книга о ділах народу українського і славного Війська козацького Запорозького» / Василь Івашків // Вісник Львів. ун-ту. Серія філол. – Л., 2006. – № 37. – С. 66 – 98.
15. Из переписки И. И. Срезневского. 1829 – 1839 гг. // Киевская старина. – К., 1901. – № 6. – С. 317 – 343.
16. Из переписки И. И. Срезневского. 1829 – 1839 гг. // Киевская старина. – К., 1901. – № 7 – 8. – С. 210 – 248.
17. История Руссов или Малой России. Сочинение Георгия Конискаго, Архиепископа Беларусского. – М.: В Университетской Типографии, 1846. – VIII + 261 + 45 с.
18. Кирчів Р. «Запорожская старина» – явище романтичної української фольклористики / Роман Кирчів // Міфологія і фольклор. – Л., 2013. – № 2 – 3. – С. 5 – 26.
19. Кирчів Р. Харківський осередок української фольклористики (перша половина XIX ст.) / Роман Кирчів // Народознавчі зошити. – Л., 2016. – № 1. – С. 3 – 22.
20. Кирчів Р. Харківський осередок української фольклористики (перша половина XIX ст.) / Роман Кирчів // Народознавчі зошити. – Л., 2016. – № 2. – С. 362 – 383.
21. Ковальчук О. «Запорозька старовина» як матеріал для вивчення історіографічних та джерелознавчих уявлень епохи / Оксана Ковальчук // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2008. – № 18. – С. 6 – 12.
22. Козак С. Від гердеризму до сучасної національної свідомості / Степан Козак // Степан Козак. Шевченкознавчі та порівняльні студії: статті, розвідки, лекції. – К., 2012. – С. 223 – 235.
23. Кулжинський І. Некоторые замечания касательно истории и характера малороссийской поэзии / Иван Кулжинский // Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. У трьох книгах. Книга перша / Упоряд. П. М. Федченко, М. М. Павлюк, Т. В. Бовсунівська. – К.: Либідь, 1996. – С. 48 – 51.
24. Кулжинский И. Письмо к издателю львовского журнала «Мета» г. Ксенофонту Климковичу / Иван Кулжинский // Вестник Юго-Западной и Западной России. – К., 1864. – Т. II. – Ноябрь. – С. 33 – 45.
25. Кун Т. Структура научных революций. С вводной статьей и дополнениями 1969 г. / Томас Кун. – М.: Прогресс, 1977. – 300 с.
26. [Лукашевич П.] Малороссийские и Червонорусские народные думы и песни / Платон Лукашевич. – СПб.: В Типографии Эдуарда Праца и Ко, 1836. – 171 с.
27. Максимович М. История древней русской словесности. Книга первая / Михаил Максимович. – К.: В Университетской Типографии, 1839. – VIII+227 с.
28. [Маркович Я.] Записки о Малороссии, ея жителях и произведениях. Часть первая / Яков Маркович. – СПб.: При Губернском правлении, 1798. – X + 192 с.
29. Мельник Л. Осип Бодяньський (1808 – 1877). 200 років від дня народження / Людмила Мельник. – Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2008. – 151 с.
30. Мельниченко В. На славу нашої преславної України (Тарас Шевченко і Осип Бодяньський) / Володимир Мельниченко. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2008. – 560 с.

31. Пыпин А. История русской этнографии. Т. 3. Этнография малорусская / Александр Пыпин. – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1891. – VIII + 425 с.

32. Підгорна Л. «Романтична доба» української фольклористики: зауваги до записування фольклору Михайла Максимовича та Ізмаїла Срезневського / Лілія Підгорна // Мандрівець: всеукраїнський науковий журнал. – Тернопіль, 2013. – № 3. – С. 49 – 53.

33. Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського / Омелян Прицак // Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. Сохань та ін. – К.: Наук. думка, 1991. – С. XL – LXXIII.

34. Савченко Ф. Перший збірник українських пісень Максимовича: 1827 – 1927 / Федір Савченко. – К.: Всеукраїнська Академія Наук, 1928. – 57 с.

35. Срезневский В. Знакомство И. И. Срезневского с И. П. Котляревским / Всеволод Срезневский // Киевская старина. – К., 1899. – № 1. – С. 1 – 8.

36. Срезневский В. Украинский альманах / Всеволод Срезневский // Киевская старина. – К., 1893. – № 1. – С. 20 – 33.

37. Срезневський І. Взгляд на памятники украинской народной словесности. Письмо профессору И. М. Снегиреву / Ізмаїл Срезневський // Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. У трьох книгах. Книга перша / Упоряд. П. М. Федченко, М. М. Павлюк, Т. В. Бовсунівська. – К.: Либідь, 1996. – С. 67 – 68.

38. Сумцов Н. Харьковский период научной деятельности И. И. Срезневского / Николай Сумцов // Сборник памяти И. И. Срезневского. – Петроград: Типография Императорской Академии Наук, 1914. – С. 69 – 93.

39. Українські народні пісні у записах Осипа та Федора Бодяньських [упоряд. і коментарі О. І. Дея]. – К.: Наукова думка, 1978. – 328 с.

40. Шевченко Т. Лист до П. Корольова від 22 травня 1842 р. [Електронний ресурс] / Тарас Шевченко // Шевченко Тарас. Зібрання творів у шести томах. – К., 2003. – Т. 6. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev601.htm>

REFERENCES

1. AIZENSHTOK, I. (1929). On the Ethnographic Plans for the 1840s. In: *Za sto lit* (A Hundred-Year Survey). Book 4, Kyiv: DVU, pp. 12–24. [in Ukr.]

2. BARABASH, Yu. (1994). Our Compatriot Ivan Kulzhynskyi, a Volunteer of the Little Russian Idea. *Suchasnist*, (5), pp. 113–122. [in Ukr.]

3. [BODYANSKI, I.] (1837). *On the Folk Poetry of the Slavic Tribes. The Contemplation for the Master's Degree of the First Department Philosophical Faculty, Candidate of Moscow University Osip Bodyanski*. Moscow: V tipografii Nikolaya Stepanova, 154 p. [in Rus.]

4. VENELIN, Yu. (1834). *On the Source of Folk Poetry in General, and the South Russian One in Particular*. Moscow: V tipografii Nikolaya Stepanova, 60 p. [in Rus.]

5. GOGOL, N. (1834). *A Letter to I. Sreznevski as of March 6, 1834*. [online]. Available at: <http://predanie.ru/gogol-nikolay-vasilevich/book/69209-pisma-1820-1835-gg/#toc3> [in Rus.]

6. HRUSHEVSKY, M. (1928). From the Journalistic Works by Kostomarov. In: *Kostomarov's Scientific, Journalistic, and Polemic Works*. Kyiv: DVU, pp. III–XXI. [in Ukr.]

7. HRUSHEVSKYI, O. (1909). From the Forties. *Zapysky Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka* (T. Shevchenko Scientific Society Bulletin), (LXXXIX). Lviv: Shevchenko Scientific Society Press, pp. 91–110. [in Ukr.]

8. DOROSHENKO, D. (1993). The Development of Ukrainian Studies in the 19th–Early 20th Century and Their Achievements. In: *Ukrainska kultura. Lektsii za redaktsiieiu Dmytra Antonovycha*. (The Ukrainian Culture. Lectures Edited by Dmytro Antonovych). Kyiv: Lybid, pp. 26–39. [in Ukr.]

9. DRAHOMANOV, M. (1918). *New Ukrainian Songs about Public Affairs (1764–1880)*. Kyiv: Drukarnia aktsionernoho tovarystva “P. Barskyi”, 154 p. [in Ukr.]

10. YEFREMOV, S. (1923). On the Way of Synthesis. The Review of Ukrainian Literature Historiography. In: *Zapysky istorykofilolohichnoho viddilu VUAN* (Bulletin of the

- History and Philology Department of All-Ukrainian Academy of Sciences), (2), Kyiv: pp. 89–110. [in Ukr.]
11. *Zaporizhzhia Antiquity. Songs and Dumy about Personalities and Events before Bohdan Khmelnytsky* (1833). Book 1, Part 3. Kharkov: V Universitetskoy Tipografii, 132 p. [in Rus.]
  12. *Zaporizhzhia Antiquity. Tales and Legends of the Chroniclers about Personalities and Events that Happened in Ukraine and Zaporozhye before the Death of Stefan Batory* (1833). Book 1, Part 2. Kharkov: V Universitetskoy Tipografii, 140 p. [in Rus.]
  13. *Zaporizhzhia Antiquity: Izmail Sreznevsky Edition* (1833–1834). Book 1, Part 3. Kharkov: V Universitetskoy Tipografii, 167 p. [in Rus.]
  14. IVASHKIV, V. (2006). Panteleimon Kulish and His Poetic History of Ukraine Attempt: Epic “Ukraine” and “Book of Deeds of Ukrainian People and Glorious Cossack Troops of Zaporizhzhia”. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna* (Lviv University Bulletin. Philology Series), (37), pp. 6–98. [in Ukr.]
  15. From the Correspondence of I. Sreznevski. 1829–1839 (1901). *Kievskaya starina* (Kiev Antiquity), (6), pp. 317–343. [in Rus.]
  16. From the Correspondence of I. Sreznevski. 1829–1839 (1901). *Kievskaya starina* (Kiev Antiquity), (7–8), pp. 210–248. [in Rus.]
  17. *History of the Rus or Little Russia. Composition by George Koniski, Archbishop of Belarus* (1846). Moscow: V Universitetskoy Tipografii, VIII + 261 + 45 p. [in Rus.]
  18. KYRCHIV, R. (2013). “Zaporizhzhia Antiquity” as the Phenomenon of Romantic Folklore. *Mifolohiia i folklor* (Mythology and Folklore), (2–3). Lviv, pp. 5–26. [in Ukr.]
  19. KYRCHIV, R. (2016). Kharkiv Center of Ukrainian Folklore (First Half of the Nineteenth Century). *Narodoznavchi zoshyty (Ethnography Notes)*, (1). Lviv, pp. 3–22. [in Ukr.]
  20. KYRCHIV, R. (2016). Kharkov Center of Ukrainian Folklore (First Half of the Nineteenth Century). *Narodoznavchi zoshyty (Ethnography Notes)*, (2). Lviv, pp. 362–383. [in Ukr.]
  21. KOVALCHUK, O. (2008). “Zaporizhzhia Antiquity” as the Material for the Study of Historiography and Source Studies Ideas of the Era. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini* (Historiography in Ukraine), (18). Kyiv, pp. 6–12. [in Ukr.]
  22. KOZAK, S. (2012). From Herderyzm to Modern National Consciousness. In: *Shevchenko and Comparative Studies: Articles, Explorations, Lectures*. Kyiv, pp. 223–235. [in Ukr.]
  23. KULZHINSKIY, I. (1996). Some Remarks on the History and Character of the Little Russian Poetry. In: *History of Ukrainian Literary Criticism and Literary Studies. Reader: In Three Books. Book One*. Kyiv: Lybid, pp. 48–51. [in Rus.]
  24. KULZHINSKIY, I. (1864). A Letter to the Publisher of the Lviv Magazine “Meta” Mr. Ksenofont Klimkovych. *Vestnik Yugo-zapadnoy i Zapadnoy Rossii* (South-Western and Western Russia Bulletin). Vol. 2, November. Kyiv, pp. 33–45. [in Rus.]
  25. KUN, T. (1977). *Structure of Scientific Revolutions. With Introductory Article and Additions of 1969*. Moscow: Progress, 300 p. [in Rus.]
  26. [LUKASHEVYCH, P.] (1836). *Little Russian and Red Rus Folk Dumy and Songs*. Saint Petersburg: V Tipografii Eduarda Pratsa i K, 171 p. [in Rus.]
  27. MAKSIMOVICH, M. (1839). *The History of Ancient Russian Language Arts. Book One*. Kyiv: V Universitetskoy Tipografii, VIII + 227 p. [in Rus.]
  28. [MARKOVICH, Ya.] (1798). *Notes on Little Russia, Its Inhabitants and Oeuvres. Part One*. Saint Petersburg: Pri Gubernskom pravlenii, X + 192 p. [in Rus.]
  29. MELNYK, L. (2008). *Osyp Bodiansky (1808–1877). 200th Birth Anniversary*. Nizhyn: PP Lysenko M. M., 151 p. [in Ukr.]
  30. MELNYCHENKO, V. (2008). *In Honor of Our Glorious Ukraine (Taras Shevchenko and Osyp Bodiansky)*. Moscow: OLMA Media Grupp, 560 p. [in Ukr.]
  31. PYPIN, A. (1891). *Little Russian Ethnography*, Vol. 3 of *The History of Russian Ethnography*. Saint Petersburg: Tipografiya M. M. Stasyulevicha, VIII + 425 p. [in Rus.]
  32. PIDHORNA, L. (2013). “Romantic Era” of the Ukrainian Folklore: Comments on the

Folklore Record of Mykhailo Maksymovych and Ishmael Sreznevsky. *Mandrivets: vseukrayinskyi naukovyi zhurnal* (Mandrivets: All-Ukrainian Scientific Journal), (3), pp. 49–53. [in Ukr.]

33. PRITSAK, O. (1991). Historiosophy of M. Hrushevsky. In: P. SOKHAN et al., eds., *History of Ukraine-Rus: In 11 Volumes, 12 Books*. Book 1. Kyiv: Naukova dumka, pp. XL–LXXIII. [in Ukr.]

34. SAVCHENKO, F. (1928). *Maksymovich's First Collection of Ukrainian Songs: 1827–1927*. Kyiv: National Academy of Science of Ukraine Press, 57 p. [in Ukr.]

35. SREZNEVSKI, V. (1899). Acquaintance of I. Sreznevski with I. Kotlyarevsky. *Kievskaya starina* (Kiev Antiquity), (1), pp. 1–8. [in Rus.]

36. SREZNEVSKI, V. (1893). Ukrainian Almanac. *Kievskaya starina* (Kiev Antiquity),

(1), pp. 20–33. [in Rus.]

37. SREZNEVSKI, I. (1996). A Look at the Monuments of Ukrainian Folk Literature. Letter to Professor I. Snegirev. In: *History of Ukrainian Literary Criticism and Literary Studies. Reader: In Three Books. Book One*. Kyiv: Lybid, pp. 67–68. [in Rus.]

38. SUMTSOV, N. (1914). *Kharkov Period of Scientific Activity of I. Sreznevsky*. Petrograd: Imperial Academy of Sciences Press, pp. 69–93. [in Rus.]

39. DEI, O., comp. (1978). *The Ukrainian Folk Songs in the Records of Osyp and Fedir Bodiatsky*. Kyiv: Naukova dumka, 328 p. [in Ukr.]

40. SHEVCHENKO, T. (2003). *A Letter to Korolev as of May 22, 1842*. [online]. Available at: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev601.htm> [in Ukr.]

O. Khomenko

“M. Maksymovych School” as an Intellectual Realm for Shaping Communal Identity of Ukrainians **Abstract**

At the turn of the 1820s–30s, the establishment of “M. Maksymovych School” – the outstanding phenomenon of the pre-Shevchenko era intellectualism – logically resulted in the creation of the “image of Ukraine” – a conceptual sphere which defined the Ukrainian space within the realm of the living language and folk songs instead of administrative or confessional borders. During the 1830s, the Kharkiv based “Sreznevsky Group” held primacy in the establishment and development of new methodological principles of Ukrainian studies scientific search. It is due to the initiative of the group that “Zaporizhzhia Antiquity” collected works emerged at the crossing of folklore and historical-cultural discourses. The publisher of “Zaporizhzhia Antiquity” focused on duma (epic poems) and songs as the authentic historical evidence, which was interpreted by Ukrainian intellectuals as the methodological basis for structuring the new, truly folk, “grass-root” democratic history of Ukraine, vividly opposed to the semiofficial historiography. I. Sreznevsky’s consistent validation of ethnonym “Ukrainian” and politonym “Ukraine” was also of great importance.

The pages of O. Bodiatsky’s monograph “On the Folk Poetry of Slavic Tribes” (1837) saw the most methodologically conceptualized analytical representation of the Ukrainian language arts of the studied period. Praising Ukrainian melos as the most refined phenomenon of melodiousness of the entire Slavic culture in visionary and aesthetical dimensions, O. Bodiatsky’s emphasizes the vivid opposition of the oral language arts of Ukrainians and the songwriting tradition of Russians – the contrast which is caused by the specifics of natural environment, everyday life, and history of both ethnies. O. Bodiatsky highlights the fundamental psychotypical difference of these two nations, which manifests itself in absolutely different looks upon aesthetics, principles of social behavior, and totally antagonistic attitude towards authority. Thus, the scholar crosses the borders of merely folklore theme and embeds the concept of basic singularity of Ukrainians into their visionary system of communal identity, which will become the milestone in shaping the outlook of “Cyril and Methodians” – the first community in the intellectual history of modern Ukraine to have elevated the idea of not only cultural but also political sovereignty of the nation.